

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

*Біла Н., Дмитроца О.
Львівський національний аграрний університет*

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ “ПРОСВІТИ” ТА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В СЕЛАХ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розкрита роль товариства “Просвіта” та українських політичних партій в культурно-освітньому та освітньо-економічному житті Галичини, формуванні національної свідомості селянства.

***Ключові слова:** товариство “Просвіта”, українські політичні партії, Галичина, селянство, національна свідомість, культурно-освітня діяльність.*

Формування громадянського суспільства є необхідною умовою створення правової держави України. З огляду на це важливим є дослідження й врахування досвіду громадсько-політичного, економічного, культурного життя України в минулому. Зокрема інтерес є процесом формування громадянського суспільства у Східній Галичині в кінці ХІХ – початку ХХ ст. і та роль, яку відіграли у формуванні національної свідомості українські політичні партії та “Просвіта” в процесі культурно-освітньої діяльності серед селянства.

Серед праць, в яких розкривається діяльність “Просвіти” та українських політичних партій можна виокремити, зокрема, роботу М. Когутяка “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.)” [6] та колективну монографію “Нарис історії “Просвіти” [9], в яких висвітлені деякі аспекти діяльності українських громадських організацій.

Мета цієї *статті* не тільки розкрити роль “Просвіти” та українських політичних партій у піднесенні культурно-освітнього рівня селянства Галичини, але й показати співпрацю цих організацій.

Ставлячи своєю головною метою пізнати свій народ, довідатись про його достоїнства та недоліки, навчити його тому, що для нього є найкориснішим, “Просвіта” у своїй відозві 30 січня (11 лютого) 1869 р. закликала громадські організації вступати до товариства, крім тих, котрим справа народної освіти “стоїть на останньому місці” [8, с. 185].

З кожним роком “Просвіта” все ширше розгортала культурно-освітню діяльність серед українського народу Галичини, пробуджувала його національну свідомість, готувала добрий ґрунт для утворення різних громадських організацій і політичних партій.

В умовах, коли нехтувалися життєві інтереси народу, утискувалася його інтелігенція, винищувалася його мова і культура, коли 75% мешканців Галичини було неписьменним [4, с. 41]; “Просвіта” головну свою увагу зосередила на культурно-освітній роботі серед селянства. У селах і містах виникають читальні “Просвіти”, бібліотеки, у містах – книжкові крамниці. Після прийняття нового Статуту (1891 р.) в діяльності товариства наступає новий період, воно перетворюється на освітньо-економічне. Утворення читалень набуло небувалого розмаху. Так, якщо в 1891 р. їх було 5, у 1900 – 924, в 1909 – 2185 [9, с. 213]. Завдяки зусиллям просвітянського активу сільські читальні виступали як справжні вогнища освіти і культури. Силами сільських аматорів тут влаштовувалися вистави, вечорниці, проводилися Шевченкові та Шашкевичеві вечори, організовувалися хори і оркестри [15, с. 10]. Нерідко сільські колективи виїздили зі своїми виставами в сусідні повіти і села. При читальнях діяли вечірні школи неписьменних, різного роду курси. “Просвіта” також дбала про розширення мережі навчальних закладів для селянських дітей, зокрема бурс. У них селянська молодь здобувала не лише освіту, а й виховання в дусі національної свідомості.

Культурно-освітні заходи “Просвіти” вже на самому початку зустріли опір з боку москвофілів, які видавали свої часописи “Слово” і “Русская Рада”. Товариство ім. Качковського, засноване 1874 р. в Коломиї, також намагалося поширювати освіту серед селян, видаючи з цією метою популярні книжки про релігію, мораль, науку про ведення господарства. Товариство закладало свої осередки у повітових містах і читальні у селах [6, с. 59]. Проте якогось відчутного впливу на селі москвофівли не домоглися.

Важливим завоюванням “Просвіти” стало запровадження в шкільних підручниках живої народної мови (фонетичного правопису) і вилучення з них москвофільського язиччя (етимологічного правопису).

Головний Віділ і видавнича комісія “Просвіти” налагодили видання популярних книг для народу, у першу чергу для селянства. Для малоосвічених селян видавалися невеликі за обсягом, цікаві за змістом книжки, що розсилалися безкоштовно всім членам “Просвіти”, а також продавалися за поміркованими цінами в книгарнях і крамницях. Виходили у світ підручники, співанки, молитовники, збірки колядок, популярно-наукові розвідки, твори видатних українських письменників. Тільки з 1899 по 1909 рік

видано 71 книгу на історичну, релігійну, економічну, рільничо-господарську та іншу тематику. Серед них – праці І. Франка “Панщина та її скасування”, підготовлена ним збірка “Вибір декламацій для руських селян і міщан”, О. Борковського “Богдан Хмельницький”, К. Левицького “Про нові спілки господарські”, збірка “Тарасові поминки” та ін.

Слід віділити значення видань щорічних народних календарів “Просвіти”, що стали настільними книгами багатьох українських родин. Календарі – це витвір розуму і рук таких талановитих редакторів, як О. Борковський, О. Партицький, О. Романчук, В. Левицький (псевдонім Василь Лукич), І. Франко, Г. Хоткевич [20, с. 48-50].

В якійсь мірі на сільське населення було розраховане видання з 1904 р. серії “Руська письменність” (редактор Ю. Романчук). Воно знайомила читачів з кращими творами української літератури.

Йдучи назустріч запитам сільських господарів, “Просвіта” розширила видання економічної літератури. Видавалися різного роду поради, так звані метелики, часопис “Економіст”. У 1908 р. засновано серію доступних для селян видань “Господарська бібліотека товариства “Просвіта”. Першою книгою цієї серії став популярний підручник “Взірцевий господар”. Було видано 6 випусків у 8 томах [20, с. 1255].

Серед сільських мешканців здобули популярність часописи “Письмо з “Просвіти”, “Читальня”. Після тривалої перерви на початку 1907 року поновилося видання “Письма з “Просвіти”. Тепер це вже був науково-популярний журнал, що виходив двічі на місяць. Упродовж 1906–1909 рр. з “Письма з “Просвіти” було передруковано чимало статей у вигляді “Просвітних листків”, які по знижених цінах поширювалися серед селян [19].

Свою літературу і пресу “Просвіта” надсилала членам товариства, читальням, бібліотекам бурс, різним організаціям і товариствам “Січам”. “Соколам”. та ін. Місцеві філії могли видавати свої часописи. Так, у 1901 р. виходив освітньо-економічний місячник у Бібрці “Просвіта Бобрецька” [12].

Не лише у містах, а й по селах Головний Відділ проводив збори філій товариства та просвітньо-економічні віча, на яких заслуховувалися доповіді, велися палкі дискусії. Перше таке віче відбулося 1895 р. в Перемишлі, а в наступні роки масові віча пройшли по всьому краю: в Золочеві, Кам’янці Струмиловій, Перемишлі, Рогатині, Бережанах, Копичинцях та інших містах і селах.

Економічній освіті сільськогосподарського населення сприяло запровадження посади мандрівного вчителя господарства. Займаючи цю посаду, агроном В. Король впродовж 1896–1901 рр. відвідав 604 громади і прочитав популярні лекції, що їх прослухали понад 40 тис. чол. Інший

мандрівний учитель – О. Гарасевич у 1905 р. виступив з лекціями у 8 повітах і 43 сільських місцевостях. Його лекції на агрономічні, господарські та фінансові теми відвідало 5560 чол.

Кінець XIX – початок XX ст. характерний загостренням національних і соціальних суперечностей в Галичині, посиленням боротьби українського народу проти різного роду утисків. Український національно-політичний і культурно-освітній рух зустрів рішучу протидію польських шовіністичних сил. Загострення соціальних суперечностей поширення ідей М. Драгоманова та західного наукового соціалізму з одного боку, а з другого, – нове піднесення національно-визвольної боротьби, призвели до виникнення в Галичині політичних партій.

Українська радикальна партія (РУРП, а потім УРП), яка виникла у 1890 р., висунула вимогу про піднесення серед народу культури і освіти, поширення літератури і преси, проведення зборів, з'їздів, демонстрацій, утворення різних товариств, запровадження безплатного навчання в школах [11, с. 1-2].

Частина радикалів стала все більше уваги приділяти селянству, як головній силі революційного процесу. Друкованими органами УРП були часописи “Народ”, “Хлібороб”, “Радикал”, “Громадський голос”. До 1898 р. партія видала 20 політичних книг і брошур, в яких популярно роз'яснювала її ідеї. І. Франко опублікував декілька праць про радикальну тактику.

Радикали ширили освітню й організаційну роботу серед сільського населення. Проводилися народні віча й збори не лише повітові, а й сільські. Перше селянське віче відбулося в с. Карлові Снятинського повіту 16 грудня 1891 р. На ньому з доповідями виступили селяни-радикали. За прикладом карлівців розпочався жвавий сільський вічевий рух, на якому порушувалися всі питання селянського життя, накреслювалися заходи щодо його поліпшення [16, с. 54-55]. УРП пропонувала селянам закладати свої профспілки й кооперативні товариства. З почину радикалів виникли “Народні спілки” – споживчі крамниці – кредитові товариства, які через свої читальні й бібліотеки проводили культурно-освітню роботу на селі.

Виступаючи на захист не тільки соціальних, а й національно-політичних прав українського народу, УРП на з'їзді в грудні 1895 р. висунула ідею самостійності України як головну стратегічну мету своєї програми-максимум [18, с. 44]. Намагання частини націонал-демократичної інтелігенції відмежуватися від радикалів та їх соціалістичних ідей, спроби соціал-демократів перетворити УРП в соціал-демократичну партію, опір прихильників радикалізму цим обом тенденціям приводять у 1899 р. до розколу УРП на три окремі партії – УРП, НДП і УСДП.

Ослаблена розколом УРП переживає глибоку кризу. Однак її лідери (М. Павлик, Л. Бачинський, І. Макух, К. Трильовський) не втрачають думки відшукати надійні ідейно-теоретичні підвалини і соціальну опору для своєї партії. По селах радикали утворювали відділення товариства “Січ”, яке займалося не тільки протипожежною охороною і спортом, але й культурно-освітньою роботою. Цінну ініціативу в цьому виявив д-р К. Трильовський. Першу “Січ” закладено в с. Завалля Снятинського повіту. Січовий рух швидко розвивався. Він викликав не тільки лють з боку польських шовіністів, а й неприхильність москвофілів, клерикалів і деяких націонал-демократів. Але цей патріотичний січовий рух вже ніхто не спроможний був зупинити [17, с. 103].

Урочисто проходили січові свята, стрійні й масові, що охоплювали населення кількох сіл. Тут виголошувалися доповіді про товариство “Січ”, про бібліотечне товариство “Наука”, про “Народні спілки”. Влаштувалися концерти, вистави, декламації, виступали хори. Одну з пісень для січовиків склав І. Франко. При сільських “Січах” утворювалися бібліотеки і читальні, якими користувалися члени товариства. “Січі” популяризували не тільки радикальну пресу. Багато січових читалень передплачувало не лише радикальний альманах “Зорю”, а й соціал-демократичну “Волю”, націонал-демократичні “Свободу” і “Діло”.

На з’їзді партії в 1905 р. прийнято нову програму, побудовану на засадах народницького (громадівського) соціалізму. У ній обґрунтовувалося завдання органічного поєднання національно-визвольної боротьби народу з соціальною. Проголошуючи себе партією всього працюючого народу, УРП вимагала загального виборчого права, свободи зборів, товариств, науки, слова і друку, розвитку національної свідомості українців, утворення автономії з українських частин Галичини і Буковини [10].

Найбільшим впливом у “Просвіті” користувалася ліберальна НДП. У програмі, прийнятій на з’їзді в 1899 р., зазначалося, що остаточна мета партії полягає в тому, щоб “цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з’єднався в одноцілий національний організм...” [2]. Партія визначила важливе завдання в галузі розвитку освіти і культури – боротьби за створення українських шкіл і семінарій, безкоштовного навчання дітей, заснування українського університету та ін. Члени і прихильники партії займалися не тільки просвітницькими справами, а й піднімали селянство на боротьбу за національні і в якійсь мірі соціально-економічні і політичні права. З середовища активних діячів “Просвіти” вийшли такі видатні діячі НДП, як Ю. Романчук, К. Левицький, Є. Олесницький, О. Борковський,

В. Бачинський, А. Чайковський, О. Стефанович, В. Білецький, В. Озаркевич, І. Франко.

Часописи НДП “Діло” і “Свобода” повідомляли читачів про діяльність “Просвіти”, відкриття нових читалень, агітували селян за вступ до них. Так, часопис “Свобода” закликав: “У читальні знайдете не тільки науку, але й пораду та втіху в тяжкій горі” [2]. З липня 1905 р. “Свобода” починає друкувати спеціальний листок з вістями з “Просвіти”. Періодично часописи друкували для селян поради господарсько-економічного спрямування.

На вічах та в читальнях “Просвіти”, на різного роду зборах та народних святах з рефератами часто виступали націонал-демократи, у першу чергу члени головного Відділу та його представники.

Про турботу НДП про діяльність сільських “Просвіт” свідчить інструкція Народного Комітету НДП громадським організаторам повітів від 24 березня 1906 р. Вони були зобов’язані, щоб у громаді діяли читальні “Просвіти”, до яких залучалися господарі, жіноцтво, доросла сільська молодь, щоб щоденно збиралися їх члени для обговорення біжучих справ. У читальнях мали бути зібрані часописи і книги, обговорювалося прочитане селянами, відбувалися аматорські вистави і патріотичні вечори, діяла школа для неписьменних [20].

Часописи НДП радили селянам посилати своїх дітей на навчання до гімназій, учительських семінарій, реальних і промислових або господарських шкіл, бурс. Націонал-демократи закликали селян, щоб вони вимагали навчати дітей українською мовою. З цією метою Народний Комітет рекомендував організаціям НДП провести народні віча і збори, на яких поставити питання про запровадження рідної мови в народних школах тих громад, де українці становлять більшість мешканців, про заснування українського університету [21].

Витіснення української мови з адміністрації, суду, школи давало привід послам до парламенту критикувати політику уряду. Виступаючи на вічі перед представниками всіх повітів Галичини в серпні 1904 року, керівник української депутації, член НДП Ю. Романчук говорив про обмеження національних і політичних прав українського народу, про малочисельність українських шкіл. Від імені української депутації він звернувся з заявою до голови австрійського уряду. Але відповідь надійшла від польського намісника Галичини. Вона викликала обурення учасників віча [14].

Неписьменністю і низьким рівнем селянства була стурбована УСДП. Про це свідчать шпальти партійних часописів “Воля” та “Земля і воля”. У першій своїй програмі, прийнятій на з’їзді у 1903 р., одним із важливих завдань партія поставила визволення люду з темноти, піднесення його

освітнього рівня. УСДП проводила роботу серед робітників, бо вважала себе партією робітничого класу. Однак лідери партії бачили обмеженість її соціальної бази. Тому Л. Ганкевич у листі до В. Левинського пропонував йому схилити “Доброго агітатора” С. Вітика до роботи на селі [22].

Важливу соціальну переорієнтацію зробила конференція УСДП, що відбулася в січні 1906 р. В її рішеннях записано, що в зв’язку з нечисленністю пролетаріату та переважно аграрним характером краю, головне завдання партії полягає в розгортанні роботи серед сільського населення [1]. Соціал-демократи почали закладати по селах відділення свого товариства “Воля”.

Партійна конференція УСДП, що збиралася в червні 1907 р., заслухала доповідь В. Старосольського “Про роботу на селі”. Конференція підкреслила, що перш за все необхідно ввести на село освіту. Ставилися завдання не тільки впливати на всі просвітні, культурно-освітні заклади і товариства, а й засновувати свої [5]. Соціал-демократи утворювали в селах самоосвітні гуртки, особливо серед молоді, використовували для агітації народні віча. Література, що її видавала УСДП, мала яскраво виражений політичний характер. Серед інших партій, які в якійсь мірі орієнтувалися на селянство, слід виділити Руську народну партію (РНП), утворену москвофілами у Львові 1900 р. Вона спиралась на підтримку консервативної частини сільської і духовної інтелігенції та частково українського селянства. Виходячи з ідейних засад москвофілів, РНП проповідувала повну національну і культурну єдність українців із росіянами, пропонувала населенню спілкуватися російською мовою. Галицькі москвофіли одержували субсидії від царського уряду. Велику активність після 1909р. виявили так звані “новокурсники”, які заволоділи більшістю москвофільських організацій, читалень товариства ім. Качковського “Руських дружин” (пожежно-гімнастичних організацій) і кооперативів [6, с. 96, 115]. “Новокурсники” виховували молодь у бурсах в русофільському дусі, пропонували українському населенню переходити у православ’я. Вплив москвофілів у читальнях і кооперативах був незначним.

На правому крилі українського суспільно-політичного руху знаходився Католицький руськонародний союз (КРНС), заснований О. Барвінським, А. Вахнянином, К. Студинським і В. Коцовським у 1896 р. Союз видавав газету “Руслан” (1897–1914). З 1911 р. він став іменуватися “Християнсько-суспільною партією”. Відомий діяч М. Лозинський характеризував Союз як консервативно-клерикальну партію і угодовську щодо польського панування [7, с. 10]. Статут Союзу визначав його мету – дбати про релігійно-моральні, народні й економічні справи українського народу в

Галичині, “особливо про справи руських селян і міщан на основах католицьких” [13]. Партія виявила своє лояльне ставлення до австрійського уряду та місцевої адміністрації, дбала про проведення в дусі католицьких поступових суспільно-господарських реформ. Якогось помітного впливу на широкі верстви робітників і селян вона не мала.

Початок ХХ ст. характеризується взаємодією основних політичних партій – УРП, НДП і УСДП, в організації по селах масових віч, мітингів і демонстрацій з вимогами проведення виборчої та земельної реформ, розгортанням страйків знедоленого сільського населення за підвищення оплати праці. При цьому соціальні вимоги населення пов’язуються з національно-політичними. Все це не могло не впливати на членів читалень і товариства “Просвіта”, на його політизацію.

Таким чином, товариство “Просвіта” в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. зайняло важливе і почесне місце в культурно-освітньому і освітньо-економічному житті українського селянства Галичини, сприяло розвитку його національної самосвідомості, консолідації української нації в цілому. Залишаючись формально організацією неполітичною, “Просвіта” розширювала свою участь у громадсько-політичних акціях на селі. Товариство тісно співпрацювало з НДП і перебувало під її ідейно-політичним впливом. УРН і УСДП не мали таких міцних зв’язків з “Просвітою”, але намагалися проводити свою роботу на селі у співпраці з нею. Небувале піднесення українського національного руху на початку ХХ ст. сприяло перетворенню “Просвіти” в товариство загальноукраїнського значення.

Використана література:

1. Воля. – 1906. – Ч. 6, 7.
2. Діло. – 1899. – 16(28) грудня.
3. Діло. – 1903. – 9 (22) грудня.
4. Звіт товариства “Просвіта” з діяльності за час від 1 січня 1906 до 31 грудня 1907 р. – Львів, 1908. – 53 с.
5. Земля і Воля. – 1904. – Ч. 23, 24.
6. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ – 1939 р.). / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
7. Лозинський М. Галичина в 1918–1920 рр. / М. Лозинський. – Відень, 1922. – 22 с.
8. Народний календар на 1870 р. – Львів, 1869. – 53 с.
9. Нарис історії “Просвіти” / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник. – Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1993. – 232 с.
10. Новий Громадський Голос. – 1905. – 5 січня.
11. Програма русько-української радикальної партії, відбиток з журналу “Народ”. – 1890. – Ч. 20. – 12 с.
12. Просвіта Бобрецька. – 1901. – Ч. 3, 5.
13. Руслан. – 1897. – 22 червня (4липня).

БИЛА Н. М., ДМИТРОЦА О. С. Культурно-образовательная деятельность “Просвита” и украинских политических партий в селах Галичины (конец XIX – начало XX в.)

В статье раскрыта роль общества “Просвита” и украинских политических партий в культурно-образовательной и образовательно-экономической жизни Галичины, формировании национального сознания украинского крестьянства.

Ключевые слова: общество “Просвита”, украинские политические партии, Галичина, крестьянство, национальное сознание, культурно-образовательная деятельность.

VILA N. M., DMITROTSIA O. S. Cultural and educational activities by “Prosvita” and Ukrainian political parties in rural Galychyna (late XIX – early XX centuries)

The article explores the role of society “Prosvita” and Ukrainian political parties in the cultural, educational and economic life of Galychyna, forming the national consciousness of the Ukrainian peasantry.

Keywords: society “Prosvita”, Ukrainian political parties, Galychyna, peasantry, national consciousness, cultural and educational activities.

**Калібовець С. М.
Український інститут національної пам'яті**

РОЛЬ ХУДОЖНЬОЇ САМОДІЯЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 1943–1950 РОКАХ

У статті на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів, зроблено спробу висвітлити роль художньої самодіяльної творчості на формування національної самосвідомості населення Лівобережної України у 1943–1950 рр. Розкриваються першочергові завдання, поставлені перед гуртками художньої самодіяльної творчості у мобілізації населення на відбудову і подальший розвиток народного господарства.

Ключові слова: клуби, художня самодіяльна творчість, гуртки, репертуар, ідеологічне спрямування.

Велика Вітчизняна війна залишається однією із основних конструкцій національної пам'яті українського народу. Саме вона – це своєрідне свічадо, у якому відобразилися серйозні науково-історичні та морально-політичні проблеми: драматичні обставини початку й героїко-завершального періоду війни для народів СРСР, їх бойова та трудова звитяга, втрати й страждання, повоєнний героїзм.

Ці і багато інших питань потребують неупередженого й поглибленого дослідження, адже від цього, зокрема, залежить і забезпечення недоторканості сучасних кордонів, територіальної цілісності та суверенного статусу Української держави, самоповага її громадян, духовний зв'язок між поколіннями. Пам'ять про війну, героїзм та нечувані страждання народу потребують від істориків поваги, шанобливого й відповідального ставлення